

Nøkkelprinsipper for å fremme kvalitet i inkluderende opplæring

Anbefalinger til myndighetene

Nøkkelprensippene for å fremme kvalitet i inkluderende opplæring

Anbefalinger til myndighetene

Education and Culture DG

Lifelong Learning Programme

Dette dokumentet er utarbeidet med støtte fra Europakommisjonens generaldirektorat for utdanning og kultur: http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/index_en.htm

Dette dokumentet er utarbeidet av:

Lucie Bauer, medlem i det representative styret, Østerrike
Zuzana Kaprova, medlem i det representative styret, Tsjekkia
Maria Michaelidou, medlem i det representative styret, Hellas
Christine Pluhar, medlem i det representative styret, Tyskland

Redigert av: Amanda Watkins, ansatt i Senteret

Det er tillatt å bruke utdrag fra dokumentet hvis det henvises klart til kilden. Det skal henvises til rapporten på følgende måte: Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring, 2009. *Nøkkelpinsipper for å fremme kvalitet i inkluderende opplæring – Anbefalinger til myndighetene*, Odense, Danmark: Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring

Rapporten er tilgjengelig i redigerbart elektronisk format på opptil 21 språk, slik at informasjonen skal være lett tilgjengelig. Den elektroniske versjonen av rapporten er tilgjengelig på nettstedet: <http://www.european-agency.org/publications/ereports>

Denne versjonen er en oversettelse av det engelske originalmanuskriptet, utført av Senterets respektive medlemsland.

Oversatt av: Kvalittekst AS

Omslagsbilde: Daniela Demeterová, Tsjekkia

ISBN (Papirutgave): 978-87-92387-93-6

ISBN (Elektronisk): 978-87-7110-016-7

© **Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring 2009**

Sekretariatet
Østre Stationsvej 33
DK-5000 Odense C Danmark
Tlf.: +45 64 41 00 20
secretariat@european-agency.org

Brussel-kontoret
3 Avenue Palmerston
BE-1000 Brussel Belgia
Tlf.: +32 2 280 33 59
brussels.office@european-agency.org

www.european-agency.org

INNHOLDSFORTEGNELSE

FORORD	5
1. INNLEDNING.....	7
2. EN EUROPEISK OG INTERNASJONAL TILNÆRMINGSMÅTE TIL INKLUDERENDE OPPLÆRING.....	11
2.1 Retningslinjer på europeisk nivå.....	11
2.2 Retningslinjer på internasjonalt nivå.....	12
3. NØKKELPRINSIPPER FOR Å FREMME KVALITET I INKLUDERENDE OPPLÆRING	15
<i>Økt deltakelse for å gi økt tilgang til utdanning for alle elever</i>	<i>15</i>
<i>Utdanning og kurs i inkluderende opplæring for alle lærerne.....</i>	<i>17</i>
<i>Organisasjonskultur og -etos som fremmer inkludering</i>	<i>18</i>
<i>Støtteordninger organisert for å fremme inkludering</i>	<i>19</i>
<i>Fleksible finansieringsmodeller som fremmer inkludering.....</i>	<i>20</i>
<i>Retningslinjer som fremmer inkludering</i>	<i>21</i>
<i>Lovgivning som fremmer inkludering.....</i>	<i>22</i>
Avsluttende kommentarer.....	23
4. MER INFORMASJON	25
4.1 Kilder fra Senteret.....	25
4.2 Andre kilder	26

FORORD

I 2003 publiserte Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring den første rapporten i *Nøkkelprensipp*-serien. Navnet på denne rapporten var “Nøkkelprensipp for særskilt tilrettelagt opplæring – Anbefalinger til myndighetene”, og den var basert på Senterets publikasjoner frem til 2003.

Som i den forrige utgaven er dette dokumentet utarbeidet av utdanningsmyndigheter for å gi andre myndigheter i Europa en oppsummering av hovedfunnene fra Senterets tematiske arbeid om inkludering av elever med ulike typer behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning i ordinære skoler og klasser. Denne utgaven er basert på følgende publikasjoner fra Senteret fra 2003 frem til i dag:

- Særskilt tilrettelagt opplæring i Europa (2003);
- Tilpasset opplæring / spesialundervisning i Europa: Tematisk publikasjon (Del 1, 2003 og Del 2, 2006);
- Inkluderende opplæring og klasseromspraksis på ungdomstrinnet (2005);
- De unges meninger om spesielt tilpasset opplæring (2005);
- Tidlig intervensjon i førskolealder (2005);
- Individuelle planer støtter overgangen fra opplæring til arbeidsliv (2006);
- Vurdering i inkluderende miljøer (2007 og 2009);
- Unge stemmer: Hvordan imøtekomme mangfoldet i opplæringen (2008);
- Utvikling av et sett med indikatorer – for inkluderende opplæring i Europa (2009);
- Flerkulturelt mangfold og tilpasset opplæring / spesialundervisning (2009).

Alle disse publikasjonene finnes på opptil 21 språk på Senterets nettsted: <http://www.european-agency.org/publications>

Vi håper at disse nøkkelprensippene og anbefalingene fra Senteret blir et positivt bidrag til myndigheter over hele Europa som på ulike måter arbeider med inkluderende opplæring i de ulike landene.

Cor Meijer

Direktør, Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring

1. INNLEDNING

Målet med denne rapporten i *Nøkkelpinsipper*-serien er det samme som i den forrige utgaven, nemlig å komme med anbefalinger til viktige aspekter ved retningslinjene for utdanning som synes å virke positivt på inkluderingsprosessen for elever med ulike typer behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning. Disse anbefalingene støtter i all hovedsak opp om prinsippene med å fremme en inkluderende opplæring og en skole for alle. Alle de europeiske landene oppfatter inkluderende opplæring – eller som det heter i Luxembourg-charteret (1996): *En skole for alle* – som en viktig faktor for å kunne tilby elever med ulike typer behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning like muligheter på alle områder av livet (utdanning, yrkesopplæring, arbeidsliv og sosialt liv). Et hovedpunkt fra den første utgaven av *Nøkkelpinsipper* er brukt i arbeidet med dette dokumentet: *“Inkluderende opplæring krever et fleksibelt utdanningssystem som tar hensyn til de mange ulike og ofte svært sammensatte behovene til hver enkelt elev”* (s. 4).

Målgruppen for dokumentet er også denne gang utdanningsmyndigheter. I denne utgaven er det lagt enda større vekt på at nøkkelpriksippene for inkluderende opplæring må være anbefalinger som retter seg mot andre myndigheter også, i tillegg til myndigheter som lager retningslinjer for tilpasset opplæring / spesialundervisning. Bare på den måten kan inkluderingen bli så fullstendig som mulig. Det er behov for diskusjon blant beslutningstakere fra ulike sektorer, og det trengs faser som driver den ordinære opplæringen fremover. Anbefalingene i denne rapporten er basert på funn fra studier Senteret har utført fra 2003 til 2009, studier som omhandler hva myndighetene bør gjøre for å fremme inkluderingen. (Hvis du vil ha mer informasjon om hvilke publikasjoner fra Senteret som er brukt, kan du se kapittel 4, Mer informasjon).

Dette arbeidet er utført som ulike typer tematiske prosjekter, der alle Senterets medlemsland som regel har vært involvert¹.

¹Per 2009 var Senterets medlemsland: Belgia (den flamsktalende og fransktalende delen), Danmark, Estland, Finland, Frankrike, Hellas, Irland, Island, Italia, Kypros, Latvia, Litauen, Luxembourg, Malta, Nederland, Norge, Polen, Portugal, Slovenia, Spania, Storbritannia (England, Nord-Irland, Skottland, Wales), Sveits, Sverige, Tsjekkia, Tyskland, Ungarn, og Østerrike.

Det er medlemslandenes utdanningsmyndigheter som kommer med innspill til Senterets prosjekter ved at de forteller om prioriterte områder og viktige saker. Det brukes mange metoder i prosjektene (analyse av nasjonal informasjon som er samlet inn via undersøkelser eller spørreskjemaer, gjennomgang av litteratur eller samtaler ansikt til ansikt med eksperter fra landene), og resultatet presenteres i mange former (papirdokumenter, elektroniske rapporter og ressurser).

Alle de tematiske prosjektene som har vært brukt i arbeidet med dette dokumentet, har fokusert på ulike aspekter ved inkludering som legger til rette for at elever får tilgang til utdanning i lokalsamfunnet. Selv om funnene som brukes i arbeidet, hovedsakelig fokuserer på grunnskolen, støtter prinsippene livslang læring og det endelige målet om sosial inkludering for elever med behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning. I rapporten fra 2003 kom det frem at situasjonen var ulik i de enkelte landene. Dette er også tilfelle i dag, og: *“Alle landene er ... på ulike stadier på veien mot inkludering”* (Watkins, 2007, s. 16).

Som i 2003 er det fra under 1 % til 19 % av elevene i grunnskolen som har behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning. Det varierer også veldig hvor mange elever med behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning som går på spesialskoler og i spesialklasser. I noen land er dette mindre enn 1 %, mens det i andre land er over 5 % (2009). Denne variasjonen skyldes fortsatt at landene har ulike vurderingsprosedyrer, finansieringsmodeller og retningslinjer for opplæring, og ikke at det er forskjeller i den faktiske forekomsten av behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning i landene.

Som i 2003 har landene også svært ulike måter å organisere tilbudet til elever med behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning på. I landene finner vi tilnæringsmåter som tar sikte på full inkludering i ordinær opplæring, tilnæringsmåter som innebærer “kontinuerlige tilbud” som skal dekke ulike behov, og tilnæringsmåter med klart definerte og separate systemer for ordinære skoler og spesialskoler. Vi ser imidlertid også at: *“forståelsen, retningslinjene og praksisen for inkluderende opplæring er i stadig endring i alle landene”* (ibid).

Selv om inkluderingspraksisen varierer fra land til land, er det likevel mulig å fastslå nøkkelprinsipper for retningslinjer for inkludering som

Senterets medlemsland er enige om. De er hentet fra nyere tematiske prosjekter og presenteres i kapittel 3.

Disse nøkkelprinsippene hviler på en økt forståelse av at inkluderende opplæring handler om en mye større gruppe elever, nemlig dem som lett faller utenfor, og ikke bare om de elevene som har behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning. Utdanning av høy kvalitet for elever med behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning på ordinære skoler er derfor synonymt med utdanning av høy kvalitet for alle elevene.

Tanken om at økt deltakelse i ordinær opplæring sikrer bedre opplæring for alle elevene, gjenspeiles i navnet på denne utgaven i serien: *Nøkkelprinsipper for å fremme kvalitet i inkluderende opplæring.*

Dette synet på inkluderende opplæring er også fremtredende i mange internasjonale rapporter og erklæringer. I neste kapittel er det en oversikt over disse internasjonale dokumentene, som en innføring til de kunnskapsbaserte nøkkelprinsippene fra Senterets arbeid.

2. EN EUROPEISK OG INTERNASJONAL TILNÆRMINGSMÅTE TIL INKLUDERENDE OPPLÆRING

Både på internasjonalt nivå og EU-nivå er det en rekke konvensjoner, erklæringer og resolusjoner om lærevansker/funksjonshemming, inkludering og tilpasset opplæring / spesialundervisning som utgjør grunnlaget for landenes nasjonale retningslinjer og er en referanseramme for arbeidet som gjøres i landene². Disse dokumentene brukes også som retningslinjer av Senteret. De viktigste internasjonale og europeiske tekstene presenteres nedenfor for å sette Senterets studier som er brukt i dette dokumentet, i en større sammenheng.

2.1 Retningslinjer på europeisk nivå

På europeisk nivå er det flere dokumenter som beskriver medlemslandenes mål for å støtte elever med behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning. Disse dokumentene innebærer at EU-landene til en viss grad må forplikte seg til å iverksette vedtatte prioriterte tiltak. Mange av disse er erklæringer som gjelder utdanning generelt, for eksempel rapporten fra EUs utdanningsministre til Det europeiske råd om *konkrete fremtidige mål for utdannings- og opplæringssystemene* (2001) og meddelelsen fra Europakommisjonen om *et koherent rammeverk av indikatorer og referansepunkter for overvåking av fremgang for Lisboa-målene i utdanning og opplæring* (2007).

Det finnes imidlertid også en rekke viktige dokumenter som fokuserer spesielt på elever med behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning og inkludering av disse elevene i ordinære skoler og klasser. Det første er fra 1990 med resolusjonen fra EUs utdanningsministre om *integrasjon av barn og unge med funksjonshemming i ordinære utdanningssystemer*. Deretter ratifiserte EU-medlemslandene FNs *standardregler for like muligheter for mennesker med funksjonshemming* (1993).

I 1996 kom EU med en *resolusjon om menneskerettigheter for funksjonshemmede* og Europakommisjonen publiserte en meddelelse (et forslag som legges frem for vedtak) om *like*

² I kapittel 4 er det fullstendige referanser til alle dokumentene det henvises til her.

muligheter for funksjonshemmede. I 2001 kom Europaparlamentets resolusjon om *et Europa uten hindringer for mennesker med funksjonshemming.* Europaparlamentets resolusjon fra 2003 *mot et juridisk bindende FN-instrument for å fremme og beskytte funksjonshemmedes rettigheter og verdighet* ble etterfulgt av Rådsresolusjonen fra 2003 om *å fremme sysselsetting og sosial inkludering for funksjonshemmede* og Rådsresolusjonen fra 2003 om *like rettigheter for elever og studenter med funksjonshemming innen utdanning og opplæring.* Dette er to av de viktigste erklæringene på EU-nivå som brukes som grunnlag for medlemslandenes retningslinjer for tilpasset opplæring / spesialundervisning.

Meningene til elever med behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning presenteres i *Lisboa-erklæringen: De unges meninger om inkluderende opplæring* (2007). I denne erklæringen er det en rekke punkter det er enighet om blant unge mennesker med behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning. Elevene er fra 29 land og fra videregående skoler, yrkesfaglige skoler og høyere utdanningsinstitusjoner. De unge sier i erklæringen at: *“Vi ser en rekke fordeler ved inkluderende opplæring ... vi må skaffe oss og kunne samhandle med både funksjonshemmede og funksjonsfriske venner ... Inkluderende opplæring er gjensidig nyttig for oss og alle andre.”*

I 2007 utpekte EUs utdanningsministre tilpasset opplæring / spesialundervisning som ett av de 16 prioriterte målene i Lisboa-målene for 2010 (Europakommisjonen, 2007). I forslagene til EUs utdanningsmål for 2020 er elever med behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning nok en gang prioritert (2009).

2.2 Retningslinjer på internasjonalt nivå

På internasjonalt nivå finnes de viktigste juridiske rammeverkene for inkluderende opplæring i UNESCOs *retningslinjer for inkluderende opplæring* (2009) med den *universelle erklæringen om menneskerettigheter* (1948), *konvensjonen mot diskriminering i utdanning* (1960) *konvensjonen om barns rettigheter* (1989), *konvensjonen om beskyttelse og fremming av et mangfold av kulturuttrykk* (2005). Av enda nyere dato er det *konvensjonen om funksjonshemmedes rettigheter* (2006), spesielt artikkel 24, som regnes som sentral, siden den anbefaler inkluderende opplæring. Disse og andre internasjonale dokumenter kan sies å: *“... sette frem*

de sentrale elementene det må arbeides med for å sikre rett til tilgang til utdanning av høy kvalitet og rett til å bli respektert i læremiljøet” (s.10).

De fleste landene i Europa har signert konvensjonen, og de fleste av disse har også signert den valgfrie protokollen og er i ferd med å ratifisere både konvensjonen og protokollen.³

Alle de europeiske landene har ratifisert *Salamanca-erklæringen og rammeverk for vedtak i forbindelse med tilpasset opplæring / spesialundervisning* (UNESCO, 1994). Denne felles erklæringen er et viktig fokus i arbeidet med tilpasset opplæring / spesialundervisning i Europa, og den er fortsatt en viktig del av det konseptuelle rammeverket for retningslinjene i mange land. I alle europeiske land er det enighet om at prinsippene i Salamanca-erklæringen bør utgjøre grunnlaget for alle retningslinjer for utdanning, ikke bare de som spesifikt gjelder for tilpasset opplæring / spesialundervisning. Disse prinsippene gjelder like muligheter til full tilgang til opplæring, respekt for at alle er forskjellige, og kvalitetsutdanning for alle der det fokuseres på personlige styrker fremfor svakheter.

Konklusjonene og anbefalingene fra den 48. internasjonale konferansen om utdanning (2008) med navnet *Inclusive Education: The Way of the Future*, omfatter blant annet følgende viktige punkter:

- Politikerne må innse at: *“inkluderende opplæring er en pågående prosess der målet er å sikre utdanning av høy kvalitet for alle”*.
- Utdanningspolitikken og -tilbudet bør ta sikte på å: *“Fremme en skolekultur og et skolemiljø som er bra for barna, stimulerer til effektiv læring og er inkluderende for alle barn”* (UNESCO, 2008).

I UNESCOs retningslinjer for inkluderende opplæring (2009) står det at: *“inkluderende opplæring er en prosess som skal styrke kapasiteten til utdanningssystemet slik at ingen elever faller utenfor ... Et ’inkluderende’ utdanningssystem kan bare bli en realitet hvis ordinære skoler blir mer inkluderende – med andre ord hvis de blir bedre til å gi opplæring til alle barna som går på skolen”* (s. 8).

Dette dokumentet går et steg videre ved å hevde at: *“Inkludering betraktes dermed som en prosess som dreier seg om å ta tak i og*

³ Her: <http://www.un.org/disabilities/countries.asp?navid=17&pid=16> finner du oppdatert informasjon.

ivareta de mange ulike behovene barna, ungdommene og de voksne har gjennom å sikre økt deltakelse i opplæring, kultur og samfunn, og redusere og få slutt på ekskludering innenfor og fra utdanning ... Det å fremme inkludering er synonymt med å stimulere til diskusjon, bidra til å skape positive holdninger og forbedre rammeverket for utdanning og det sosiale aspektet for å imøtekomme nye krav i utdanningsstrukturen og fra myndighetene. Det trengs dermed bedre ressurser, prosesser og miljøer for å fremme læring både for eleven i hans/hennes læremiljø og på systemnivå, slik at alle aspekter av opplæringen støttes” (UNESCO, 2009, s. 7–9).

I retningslinjene fremheves følgende punkter for inkluderende opplæring:

- Inkludering og kvalitet er uløselig knyttet sammen;
- Tilgang og kvalitet er knyttet sammen, og det ene er med på å styrke det andre;
- Kvalitet og like muligheter er avgjørende for å sikre inkluderende opplæring.

Disse punktene ligger til grunn for nøkkelprinsippene i Senterets tematiske arbeid, som presenteres i neste kapittel.

3. NØKKELPRINSIPPER FOR Å FREMME KVALITET I INKLUDERENDE OPPLÆRING

Nøkkelpri­n­si­p­pe­ne som pre­sen­te­res i dette ka­pit­le­et, fo­ku­se­rer på as­pek­ter ved ut­dan­ning­ssys­te­me­ne som, fra Sen­te­re­ts ar­beid, synes å være sen­tra­le i å frem­me kvali­te­et i in­klude­ren­de op­plæ­ring og styr­ke in­klude­ring av ele­ver med uli­ke ty­per be­hov for til­pas­set op­plæ­ring / spe­si­al­un­der­vis­ning i ordi­nære skole­er og klas­se­er. Disse as­pek­te­ne spen­ner fra na­sjonale lov­verk til ar­beid på skole­nivå og må vur­de­res i sam­men­heng med ram­me­ve­r­ket av re­tnings­lin­jer som skal frem­me kvali­te­et i in­klude­ren­de op­plæ­ring.

Selv om det meste av ma­te­rie­le­et som er bruk­te i kart­leg­gingen av disse nøk­kel­pri­n­si­p­pe­ne, er fo­ku­se­rt på grunnskole­en, gjel­der nøk­kel­pri­n­si­p­pe­ne for alle ut­dan­nings­sek­to­rer og fa­se­er av livs­lang læ­ring.

I gjennom­gan­gen av Sen­te­re­ts ar­beid fra 2003 til i dag ble det kart­lagt sju om­rå­de­er med nøk­kel­pri­n­si­p­per som alle er for­bun­de­te med hver­an­dre. Ne­den­for er det en over­si­kt over disse, i til­legg til bestem­te an­be­fa­lin­ger som synes å være nød­ven­di­ge for å iverk­set­te nøk­kel­pri­n­si­p­pe­ne.

Det endelige måle­et med disse nøk­kel­pri­n­si­p­pe­ne er å *frem­me in­klude­ren­de op­plæ­ring ved å sikre ut­dan­ning av høy kvali­te­et*. Med ut­gang­spunkt i dette pre­sen­te­res først nøk­kel­pri­n­si­p­pe­et for økt deltakelse. Alle de andre nøk­kel­pri­n­si­p­pe­ne kan be­tra­k­te­es som ar­beid som må utfø­res for å nå dette måle­et.

Økt deltakelse for å gi økt tilgang til utdanning for alle elever

Måle­et med in­klude­ren­de op­plæ­ring er å øke til­gan­gen til ut­dan­ning og frem­me full deltakelse og like muli­ghete­er for alle ele­ver som har lett for å falle uten­for, slik at de kan reali­se­re po­ten­si­a­le­et sitt.

Når det gjel­der måle­et om økt kvali­te­et i in­klude­ren­de op­plæ­ring, er det en rekke vik­ti­ge fak­to­rer som må frem­he­ves:

- *Inkludering gjelder en større gruppe elever enn bare dem som har behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning.* Det om­fat­te­er alle ele­ver som lett faller uten­for, slik at de ikke lyk­kes på skole­en;

- *Tilgang til ordinær opplæring er ikke nok i seg selv.* Deltakelse innebærer at alle elever deltar i opplæringsaktiviteter som er meningsfylte for dem.

Det å fremme positive holdninger i opplæringen er helt avgjørende for å øke deltakelsen. Det ser ut til at det er personlige erfaringer som ligger til grunn for foreldrenes og lærernes holdninger til opplæring av elever med mange ulike behov. Det er viktig å være klar over dette, og det må innføres strategier og bevilges nok ressurser til å jobbe med holdninger. Her er eksempler på noen strategier som kan være effektive for å fremme positive holdninger:

- *Sørge for at alle lærerne har fått opplæring,* og at de føler seg i stand til å ta på seg ansvar for alle elevene, uansett hvilke individuelle behov elevene har;

- *Legge til rette for at elevene og foreldrene kan delta når det skal vedtas beslutninger som har med opplæringen å gjøre.* Dette gjelder blant annet å involvere elever i beslutninger som berører elevenes læring, og å gi foreldrene nok informasjon til at de kan ta veloverveide valg for (de yngste) barna.

Når det gjelder hver enkelt elevs utdanningskarriere, virker det som om følgende aspekter er svært viktige for å oppnå målet om økt deltakelse:

- *At læringen betraktes som en prosess,* som ikke er innholdsbasert. Et av hovedmålene for alle elevene er å lære seg hvordan de tilegner seg ferdigheter, ikke bare teoretisk kunnskap;

- *At det utvikles personlige læremetoder for alle elevene,* der elevene setter opp, registrerer og vurderer læremålene sine i samarbeid med lærerne og familien. Elevene får hjelp til å utvikle en strukturert læremetode slik at de kan ta kontroll over sin egen læring;

- *At det utarbeides en Individuell opplæringsplan (IOP), eller et lignende individuelt opplæringsprogram,* for noen elever (kanskje for de som har mer sammensatte lærebehov) som kan ha behov for en mer fokusert læremetode. Det bør utarbeides IOP-er for å gjøre elevene mest mulig selvstendige, for å involvere dem mer i målsettingen, og for å styrke samarbeidet med foreldrene og familien.

En tilnæringsmåte til læring som tar sikte på å ivareta de ulike behovene til alle elevene uten å sette merkelapp på elevene eller

sette dem i bås, er i tråd med prinsippene for inkludering. En slik tilnæringsmåte forutsetter at det iverksettes opplæringsstrategier og -metoder som er gunstige for alle elevene:

- *Samarbeidsorientert opplæring* der lærerne samarbeider med kolleger, foreldre, medelever, andre skolelærere og støttepersonell, i tillegg til tværfaglige fagpersoner etter behov;
- *Samarbeidsorientert læring* der elevene hjelper hverandre på ulike måter, også ved samarbeidslæring, med fleksible og veloverveide elevgrupper;
- *Problemløsning i fellesskap* som omfatter systematiske tilnæringsmåter til god klasseledelse;
- *Heterogen gruppering* av elever og bruk av differensiering for å bedre kunne ivareta de mange ulike behovene til elevene i klasserommet. I en slik tilnæringsmåte brukes det strukturert målsetting, vurdering og registrering, alternative læringsforløp, fleksibel opplæring og ulike grupperingsmåter for alle elevene;
- *Effektive opplæringsmetoder* basert på fastsatte mål, alternative læringsforløp, fleksibel opplæring og bruk av tydelige tilbakemeldinger til elevene;
- *Lærervurdering som støtter læring* og ikke setter merkelapp på elever eller får negative konsekvenser for elevene. Vurderingen bør være helhetlig, der faglige aspekter, atferdsaspekter, sosiale aspekter og emosjonelle aspekter ved læringen vurderes og utgjør grunnlaget for neste trinn i læringsprosessen.

Strategier for økt deltakelse i ordinære klasser kan ikke iverksettes uten at det også tas hensyn til situasjonen på skolen og i hjemmet. Hvis det skal være mulig å øke utdanningsmulighetene for alle elevene, må det først innføres en rekke beslektede faktorer som støtter arbeidet til hver enkelt lærer. Disse beskrives i de neste avsnittene.

Utdanning og kurs i inkluderende opplæring for alle lærerne

Hvis lærerne skal kunne arbeide effektivt i inkluderende miljøer, må de ha riktige verdier og holdninger, ferdigheter og kompetanse, kunnskap og forståelse.

Dette betyr at *alle lærerne bør få innføring i inkluderende opplæring* i lærerutdanningen, og de bør ha tilgang til etterutdanning senere i karrieren. På den måten utvikler de kunnskapene og kompetansen som trengs for å skape en bedre inkluderingspraksis i inkluderende klasser.

Når lærerne får innføring i inkludering, skal de blant annet få kunnskap og kompetanse om følgende:

- *Differensiering og hvordan ivareta mange ulike behov*, slik at lærerne kan legge til rette for individuell læring i klassen;
- *Samarbeid med foreldre og familier*;
- *Samarbeid og lagarbeid*, slik at det blir enklere for lærerne å samarbeide effektivt i grupper med andre lærere, i tillegg til en rekke andre fagpersoner innen utdanning og andre tjenester som arbeider på og utenfor skolen.

I tillegg til at alle lærere bør få utdanning i inkludering, bør lærerutdanningene ha mulighet for:

- *Utdanning til spesialpedagog*, slik at det blir mulig å opprettholde og utvikle spesialistressurser som kan støtte lærerne i inkluderende klasser;
- *Felles utdanningsmuligheter* for fagpersoner fra ulike tjenester og sektorer for å gjøre det enklere å samarbeide effektivt;
- *Opplæring for ledelsen på skolen eller i utdanningsorganisasjoner*, slik at lederne kan utvikle lederegenskaper og visjon i tråd med inkluderende verdier og praksis;
- *Utdanningsmuligheter i inkluderende opplæring for lærerutdannere*, slik at de kan gjennomføre lærerutdannings- og etterutdanningsprogram som fremmer kvalitet i inkluderende opplæring.

Organisasjonskultur og -etos som fremmer inkludering

På skolen, eller i andre utdanningsorganisasjoner, er det avgjørende med en felles kultur og etos som gjennomsyres av positive holdninger til å ta imot elever med ulike behov i klassen og imøtekomme ulike behov i opplæringen.

En slik felles kultur:

- *Omfatter alle involverte*: elever, familien, lærere og utdanningspersonell og lokalsamfunnet;
- *Ledes av ledere for skolen/utdanningsorganisasjonen som har en visjon for inkludering* som omfatter klare tanker om skoleutvikling, ansvarlighet og ansvar for å ivareta mange ulike behov.

En organisasjonskultur som støtter opp om inkludering, fører til:

- *En praksis som hindrer segregering* i alle former, og som skaper en skole for alle med like utdanningsmuligheter for alle elever;
- *En kultur som preges av lagarbeid og vilje til samarbeid med foreldrene* i tillegg til tverrfaglige tilnæringsmåter;
- *En utdanningspraksis som ivaretar en rekke ulike behov*, og der fokuset ligger på å utvikle kvalitetsutdanning for alle elevene, i stedet for bare bestemte grupper.

Støtteordninger organisert for å fremme inkludering

Støtteordningene for inkluderende opplæring er mangfoldige, og de omfatter ofte mange fagpersoner fra ulike tjenester og ulike tilnæringsmåter og arbeidsmetoder. Etablerte støtteordninger kan være med på å fremme eller hindre inkludering.

Støtteordningene som fremmer inkluderende opplæring er:

- *Satt sammen av mange ulike spesialisttjenester*, organisasjoner, ressursentre og fagpersoner. Sammensetningen må gjenspeile behovene på lokalt nivå. Støtteordningene må kunne dekke en rekke organisatoriske behov på en fleksibel måte, i tillegg til individuelle behov på både skole- og familienivå;
- *Koordinert både innenfor og mellom ulike sektorer* (utdanning, helse, sosialtjenester osv.) og grupper av fagpersoner;
- *Koordinert for å best mulig støtte* en vellykket overgang for alle elever mellom ulike faser av den livslange læringen (førskole, grunnskole, videregående opplæring, høyere utdanning og yrkesfaglig opplæring).

Slike støtteordninger har en tverrfaglig tilnæringsmåte som:

- *Integrerer kunnskapen og perspektivene til ulike områder av faglig ekspertise* for å vurdere elevenes behov på en helhetlig måte;

- Bruker en *tilnæringsmåte* som er basert på *medvirkning*, noe som endrer grunnlaget for støtte og bidrag fra støttespesialister. Beslutninger om støtte ikke bare involverer, men styres i stadig større grad av lærere i ordinære klasser, elever og familien i et samarbeid med tverrfaglige fagpersoner. Spesialistene må dermed tenke annerledes og gjøre endringer i måten de jobber på.

Fleksible finansieringsmodeller som fremmer inkludering

Finansieringsmodeller og retningslinjer for finansiering er fortsatt en av de viktigste faktorene som er med på å forme inkluderingen. Lite eller ingen tilgang til visse fasiliteter og tilbud kan hindre inkludering og like muligheter for elever med behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning.

Mekanismene for finansiering av og ressurser til utdanning som fremmer inkludering i stedet for å hindre det, styres av retningslinjer for finansiering som:

- Er *tilpasset* for å dekke elevenes behov på en *fleksibel, effektiv og god måte*;
- *Fremmer samarbeid på tvers av sektorer* mellom relevante tjenester;
- *Sikrer koordinering* mellom finansieringsmodeller på regionalt og nasjonalt nivå.

Fleksible ressurssystemer legger til rette for:

- *Desentraliserte tilnæringsmåter til tilordning av ressurser* som gjør det mulig for lokale organisasjoner å støtte en effektiv, inkluderende praksis. Desentraliserte finansieringsmodeller er ofte mer kostnads-effektive og mer lydhøre for behovene i lokalsamfunnet;
- *Mulighet for finansiering av forebyggende tilnæringsmåter* i utdanningen, i tillegg til effektiv støtte for elever som har behov for tilpasset opplæring / spesialundervisning;
- Mulighet for at *finansieringen av inkluderende arbeid på skoler eller andre utdanningsorganisasjoner kan baseres på en rekke faktorer og ikke bare på en diagnose av behovene til hver enkelt elev*. Slike tilnæringsmåter gir fleksibilitet, siden økonomiske ressurser kan brukes i samsvar med kartlagte organisatoriske behov og krav innenfor rammen av lokale eller nasjonale retningslinjer.

Retningslinjer som fremmer inkludering

Hvis det skal være mulig å fremme kvalitet i inkluderende opplæring, trengs det tydelig definerte retningslinjer. Målet om en skole for alle må fremmes i retningslinjer for utdanning og støttes via skoleetos og lederskap, så vel som i lærernes praksis.

Retningslinjer som fremmer kvalitet i inkluderende opplæring:

- *Tar hensyn til retningslinjer og tiltak på internasjonalt nivå;*
- *Er fleksible nok til å gjenspeile behovene på lokalt nivå;*
- *Maksimerer faktorene som støtter inkludering – som beskrevet ovenfor – for hver enkelt elev og foreldrene på lærer- og skolenivå.*

Når retningslinjene for inkluderende opplæring skal iverksettes, må alle i utdanningsmiljøet få god informasjon om målene med retningslinjene. Utdanningsledere på alle nivåer – nasjonalt, regionalt, lokalt og i organisasjoner – har en viktig rolle med å tilpasse og iverksette retningslinjer som fremmer kvalitet i inkluderende opplæring. Slike retningslinjer må ta opp holdninger til elever med mange ulike behov, i tillegg til at de må inneholde forslag til tiltak som kan iverksettes for å ivareta behovene. Slike retningslinjer:

- *Beskriver ansvaret til lærere, skoler/utdanningsorganisasjoner og støtteordninger/-systemer, i tillegg til at de:*
- *Beskriver støtten og opplæringen som skal tilbys alle de involverte for at disse forpliktelsene skal kunne oppfylles.*

Retningslinjer som skal fremme inkludering og imøtekomme behovene til den enkelte eleven i alle utdanningssektorer, er “integrert” på tvers av sektorer og tjenester. Slike retningslinjer bør ha flere faser og gjelde på tvers av sektorgrensene. De må også aktivt oppfordre til samarbeid på tvers av sektorer som sikrer:

- *Samarbeid mellom beslutningstakere fra utdannings-, helse- og sosialsektoren på nasjonalt og lokalt nivå for å utarbeide retningslinjer og planer som fremmer og aktivt støtter en tverrfaglig tilnæringsmåte i alle fasene av livslang læring;*
- *Bruk av et fleksibelt rammeverk av tilbud som støtter inkluderende praksis i alle deler av utdanningen. Det må være like stort fokus på inkludering av elever med ulike behov på ungdomsskolen og videregående opplæring, i overgangsfasen fra skole til yrkesliv,*

høyere utdanning og voksenopplæring som på førskolen og barneskolen;

- Retningslinjene tar sikte på å *gjøre det enklere å utveksle god praksis og støtte forskning og utvikling* av nye tilnæringsmåter, metoder og verktøy for utdanningen.

På kort sikt bør det lages en egen, gjenkjennelig handlingsplan eller strategi for inkluderende opplæring i de generelle retningslinjene. På lang sikt bør imidlertid inkludering bli en naturlig del av alle retningslinjer og strategier for opplæring.

Ordninger for kontroll av iverksettingen av retningslinjene bør enes om når retningslinjene planlegges. Dette omfatter:

- *Kartlegge gode indikatorer* som skal brukes som et verktøy for kontroll av utvikling i teori og praksis;
- *Fremme samarbeid* mellom skoler, lokale beslutningstakere og foreldre for å sikre økt ansvarlighet for tjenestene som tilbys;
- *Opprette prosedyrer for evaluering* av kvaliteten på tilbudet for alle elever i utdanningssystemet og spesielt,
- *Evaluere effekten av retningslinjene* på grunnlag av hvor godt de sikrer likeverdige muligheter for alle elevene.

Lovgivning som fremmer inkludering

I all lovgivning som kan virke inn på inkluderende opplæring i et land, må det komme klart frem at inkludering er et mål. Lovgivningen for alle offentlige sektorer bør dermed føre til et tjenestetilbud som forbedrer utviklingen og prosessene mot en inkluderende opplæring.

Det bør særlig være:

- *“Integrert” lovgivning på tvers av sektorer* som sikrer konsekvens mellom inkluderende opplæring og andre politiske tiltak;
- *Ett juridisk rammeverk som dekker inkluderende opplæring* på alle utdanningssektorer og -nivåer.

Et omfattende og koordinert lovverk for inkluderende opplæring som fullgodt dekker forhold som fleksibilitet, mangfold og like muligheter på alle utdanningsinstitusjoner for alle elever. Det sikrer at retningslinjene, tilbudet og støtten er konsekvent i ulike geografiske områder i land/regioner. En slik lovgivning er basert på:

-
-
- En *“rettighetsbasert tilnæringsmåte”*, der individuelle elever (sammen med familien eller omsorgspersoner) får tilgang til ordinær opplæring og de nødvendige støttesystemene på alle nivåer;
 - *En nasjonal lovgivning som samordnes med internasjonale avtaler* og erklæringer om inkludering.

Avsluttende kommentarer

Det fremgår klart av Senterets arbeid at dersom landene fortsetter å arbeide med å fremme inkludering, blir resultatet at færre elever går i spesialskoler og spesialklasser i Europa.

De beslektede og gjensidig støttende nøkkelprinsippene som er beskrevet i dette dokumentet, kan brukes som utgangspunkt i arbeidet med å oppnå de nødvendige systemiske endringene i retningslinjene og utdanningstilbudet som skal fremme kvalitet i inkluderende opplæring.

4. MER INFORMASJON

All informasjonen det henvises til i dette dokumentet, er å finne på området for *nøkkelprinsipper* på Senterets nettsted:

<http://www.european-agency.org/agency-projects/key-principles>

Dette omfatter:

- En samling dokumentasjon fra Senterets studier som støtter hvert av nøkkelprinsippene som er beskrevet i kapittel 3;
- Lenker til eller filnedlastinger av alle Senterets publikasjoner og annet materiell det henvises til i dette dokumentet.

Nedenfor finner du referanser til alt materiellet som er brukt i dette dokumentet.

4.1 Kilder fra Senteret

Kyriazopoulou, M. and Weber, H. (red.) 2009. *Utvikling av et sett med indikatorer – for inkluderende opplæring i Europa*, Odense, Danmark: Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring

Meijer, C. J. W. (ed.) 2003. *Special education across Europe in 2003: Trends in provision in 18 European countries*, Middelfart: Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring

Meijer, C. J. W., Soriano, V. and Watkins, A. (red.) 2003. *Særskilt tilrettelagt opplæring i Europa: Tematisk publikasjon*, Middelfart: Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring

Meijer, C. J. W. (ed.) 2005. *Inkluderende opplæring og klasseromspraksis på ungdomstrinnet*, Middelfart: Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring

Meijer, C. J. W., Soriano, V. and Watkins, A. (red.) 2006. *Tilpasset opplæring / spesialundervisning i Europa (Del 2): Støttetiltak etter barnetrinnet*, Middelfart: Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring

Soriano, V. (ed.) 2005. *De unges meninger om spesielt tilpasset opplæring: Resultater fra høringen i Europaparlamentet – 3. november, 2003*, Middelfart: Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring

Soriano, V. (ed.) 2005. *Tidlig intervensjon i førskolealder: Situasjonsanalyse fra Europa – Nøkkelområder og anbefalinger*, Middelfart: Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring

Soriano, V. (ed.) 2006. *Individuelle planer støtter overgangen fra opplæring til arbeidsliv*, Middelfart: Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring

Soriano, V., Kyriazopoulou, M., Weber, H. and Grünberger, A. (red.) 2008. *Unge stemmer: Hvordan imøtekomme mangfoldet i opplæringen*, Odense: Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring

Soriano, V., Grünberger, A. and Kyriazopoulou, M. (red.) 2009. *Flerkulturelt mangfold og tilpasset opplæring / spesialundervisning*, Odense: Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring

Watkins, A. (ed.) 2007. *Vurdering i inkluderende miljøer: Viktige temaer i teori og praksis*, Odense: Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring

Watkins, A. and D'Alessio, S. (red.) 2009. *Vurdering i inkluderende miljøer: Iverksetting av vurdering som fremmer inkludering*, Odense: Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring

Alle disse publikasjonene kan lastes ned på opptil 21 språk i delen for publikasjoner på Senterets nettsted: <http://www.european-agency.org/publications>

4.2 Andre kilder

Det europeiske råd 2001. Rapport fra EUs utdanningsministre til Det europeiske råd *The concrete future objectives of education and training systems* (februar 2001)

Det europeiske råd 2009. *Council conclusions on a strategic framework for European co-operation in education and training ("ET 2020")*, Brussel (mai 2009)

EU 1990. *Resolution of the Council and the Ministers of Education meeting with the Council of 31 May 1990 concerning Integration of children and young people with disabilities into ordinary systems of education*, Official Journal C 162, 03/07/1990

EU 1996. *Communication of the Commission on equality of opportunity for people with disabilities*, COM (96)406 final, 30. juli 1996

EU 1996. *Resolution on the human rights of disabled people*, Official Journal C 17, 22/10/1996

EU 2001. *European Parliament Resolution on the Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Towards a barrier-free Europe for people with disabilities*, vedtatt 4. mars 2001, (COM (2000) 284 – C5-0632/2000-2000/2296 (COS))

EU 2003. *Council Resolution of 5 May 2003 on Equal opportunities for pupils and students with disabilities in education and training*, 2003/C 134/04, Official Journal C 134, 07/06/2003

EU 2003. *Council Resolution of 15 July 2003 on promoting the employment and social integration of people with disabilities*, (2003/C 175/01)

EU 2003. *European Parliament Resolution on the Communication from the Commission to the Council and the European Parliament – Towards a United Nations legally binding instrument to promote and protect the rights and dignity of persons with disabilities*, (COM(2003) 16 – 2003/2100 (INI))

Europakommisjonen (DGXXII) 1996. *Luxembourg-charteret*, Brussel, Belgia

Europakommisjonen 2007. Meddelelse fra Europakommisjonen *A coherent framework of indicators and benchmarks for monitoring progress towards the Lisbon objectives in education and training* (februar 2007)

Europakommisjonen 2007. *Progress towards the Lisbon objectives in Education and Training. Indicators and Benchmarks*, Brussel, Commission Staff Working Document, SEC (2007) 1284

Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring 2007. *Lisboa-erklæringen: De unges meninger om inkluderende opplæring*, tilgjengelig på nettstedet: <http://www.european-agency.org/publications/flyers/lisbon-declaration-young-people2019s-views-on-inclusive-education>

FN 1948. *Universal Declaration of Human Rights*, tilgjengelig på nettet: <http://www.un.org/en/documents/udhr/>

FN 1960. *Convention against Discrimination in Education*, tilgjengelig på nettet: <http://www2.ohchr.org/english/law/education.htm>

FN 1989. *Convention on the Rights of the Child*, tilgjengelig på nettet: <http://www.unicef.org/crc/>

FN 1993. *Standard Rules on the Equalisation of Opportunities for Persons with Disabilities*, tilgjengelig på nettet: <http://www.un.org/esa/socdev/enable/dissre00.htm>

FN 2005. *Convention on the Protection and Promotion of Diversity in Cultural Expression*, tilgjengelig på nettet: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31038&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

FN 2006. *Convention on Rights of People with Disabilities*, tilgjengelig på nettet: <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>

UNESCO 1994. *Salamanca-erklæringen og rammeverk for vedtak i forbindelse med tilpasset opplæring*, Paris: UNESCO

UNESCO 2008. *“Inclusive Education: The Way of the Future”, International Conference on Education, 48th session, Final Report*, Genève: UNESCO

UNESCO 2009. *Policy Guidelines on Inclusion in Education*, Paris: UNESCO

Watkins, A. (ed.) 2003. *Nøkkelprinsipper for særskilt tilrettelagt opplæring – Anbefalinger til myndighetene*, Middelfart: Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring

Watkins, A. (ed.) 2009. *Special Needs Education – Country Data 2008*, Odense: Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring

NO

I 2003 publiserte Europeisk senter for utvikling av tilpasset opplæring den første rapporten i Nøkkelprinsipper-serien, og den var basert på Senterets publikasjoner frem til 2003. Denne nye utgaven er basert på Senterets publikasjoner fra 2003 og utover.

Som i den forrige utgaven er dette dokumentet utarbeidet av utdanningsmyndigheter for å gi andre myndigheter i Europa en oppsummering av hovedfunnene fra Senterets tematiske arbeid.

Målet er å komme med anbefalinger til viktige aspekter ved retningslinjene for utdanning som synes å virke positivt på inkluderingsprosessen.

Et av hovedbudskapene i denne rapporten er at disse nøkkelprinsippene og anbefalingene i all hovedsak støtter opp om prinsippene for å fremme utdanning av høy kvalitet for alle elever.

